

Јован Вујошевић

ФОРМИРАЊЕ И ПОКРЕТ ЦРНОГОРСКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА У САНЦАК НОВЕМБРА 1941.

У ситуацији када су прије четврт вијека фашистички окупатори свим средствима настојали да још у почетној фази оружане борбе униште тек створене и недовољно учвршћене партизанске јединице — на захтјев ЦК КПЈ и Врховног штаба НОПОЈ — у Црној Гори се приступило формирању бројно врло јаког партизанског одреда, и то борбена дјелства ван црногорске територије.

Био је то веома замашан и сложен задатак, јединствен до тада по свом карактеру и значају. На његовом остварењу — без искустава и подробнијих упутстава — морала су се ангажовати сва војна и партијска руководства, антифашистичке организације и органи НО одбора у Црној Гори. Ако се још томе дода да је читав посао — око формирања одреда, око одабирања људства за јединице и распоређивања партијског кадра, око прикупљања и пребацивања новоформираних јединица у одређене рејоне, затим око обезбјеђења одговарајућег наоружања, опреме и хране за јединице, као и разраде плана прикупљања и пребацивања одреда из Црне Горе према Санцаку и Србији — изискивао изузетну брзину у раду, како би се за свега двадесетак дана, у рекордном року и под најповољнијим условима, реализовао захтјев Врховног штаба, онда се може сагледати колики је напор уложен да би се све то обавило у року и успјешно.

Сачувана архивска грађа из тог периода ослободилачке борбе (објављена готово у потпуности у зборницима докумената, том III, књ. 1 и књ. 4, том II, књ. 2)¹ и публиковани прилози на ову тему не омогућују да се свестраније освијетли низ питања која се тичу формирања Црногорског партизанског одреда и његовог пребацивања за Србију. Прије свега, поставља се питање: када је у Врховном штабу поникла идеја о формирању тог одреда и када је она у виду задатка пренијета руководству оружане борбе у Црној Гори. Такође би било занимљиво видјети какви су задаци постављени том одреду, како је текло његово пребацивање до циља, под којима се условима све то одиграло.

¹ Издање Војноисторијског института, Београд 1950. и 1951.

Из писма ЦК КПЈ од 22. октобра 1941 — које је, преко Ивана Милутиновића, делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба НОПОЈ, достављено Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору² — прозилази да је ЦК КПЈ још раније од ПК КПЈ за Црну Гору затражио да у Србију упути до 3.000 бораца. Тај дио писма, које је потписао друг Тито, дословце гласи: „*Већ смо вам једанпут јавили да пошаљете овамо хитно 2500 — 3000 добрих бораца, јер од борбе на овој територији зависи и успјешна борба у Црној Гори и исхрана црногорског народа. Чете шаљите по 100 — 200 људи у кратким размацима и нека буду добро наоружани. Правац њиховог кретања већ смо вам одредили у првом писму*”³ (подвукао — Ј. В.). Које је то „прво писмо”, каква је његова садржина, када је упућено? Досадашње истраживање и сачувана архивска грађа упућују само на податак да је Врховни штаб 3. октобра 1941. послао наређење Главном штабу НОП одреда за Црну Гору и Боку (али то наређење досад није пронађено) да се из Црне Горе у Србију упути већи број партизана, а што потврђује извјештај Ивана Милутиновића од 20. новембра 1941. Врховном штабу, у коме стоји: „*Ваше наређење од 3. окт. ов. г.*” (подвукао Ј. В.) „примио је овај Штаб⁴ са закашњењем од 20 дана, али и поред тога што је ваше наређење тако касно стигло, овај Штаб није по истом ништа предузимао све до доласка друга Милутина”.⁵

У наставку Милутиновићевог извјештаја јасно се види да је предмет тог писма-наређења Врховног штаба било одашиљање црногорских партизана у Србију. Могло би се с доста сигурности тврдити да прије „првог писма” Врховног штаба од 3. октобра 1941. године (које је упућено пет-шест дана после је засједања у Столицама) није било других наређења и порука Врховног штаба и ЦК КПЈ Покрајинском комитету КПЈ за Црну Гору. Истина, после писма ЦК КПЈ од 22. октобра 1941. године, које је горе наведено, из Врховног штаба је 2. новембра 1941. Главном штабу НОП одреда за Црну Гору упућено „Наређење број 114”, опет по истом предмету: одашиљање црногорских партизанских јединица у Србију.⁶ Изгледа да се њиме пожуривало извршење датих директива и наређења, што је потпуно разумљиво када се има у виду погоршање војно-политичке ситуације у Србији, прouzроковано издајом четника Драже Михаиловића (почели с нападима на партизанае 1. новембра⁷) и окупаторско-квислиншким офанзивним дјевствима против партизанских снага и ослобођене територије у Србији. Текст тог наређења Врховног штаба, међутим, није сачуван.

² Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 26, стр. 69.

³ Исто.

⁴ Такав назив имао је Главни штаб НОП одреда за Црну Гору до 24. октобра 1941.

⁵ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 65, стр. 163.

⁶ Исто.

⁷ Зборник, том VI, књ. 1, док. бр. 70, стр. 154 и Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941—1945, стр. 158.

Најзад, Врховни штаб је и 14. новембра 1941. године тражио да се што хитније пребаци око 1.000 бораца у Србију, па је Милутиновић издао наређење да се то реализује: „Ми смо били издали наређење нашем одреду још 24. новембра да обустави операције у Санџаку, а да трупе хитно пребаци за Ужиче”.⁸ Четири дана касније, 18. новембра 1941, Главни штаб је примио од Врховног штаба „писмо број 150”, поводом чега — у свом извјештају од 4. децембра 1941, поред осталог — објашњава: „Одмах последице вашег писма од 14. XI у коме сте нам јавили да се налазите на 10 км пред Равном Гором и да вам треба око 1000 партизана, ми смо издали наређење Штабу Црногорског НОП одреда за Србију. У исто вријеме наредили смо у каквом ће саставу и са каквим командним саставом бити пребачен. Код одабирања партизана и командног састава руководили смо се оним што сте Ви у писму навели”. Уједно је обавијестио Врховни штаб да одред, од девет батаљона, који се на путу за Санџак и Србију пребацио преко Таре, броји 3.690 бораца, од којих 693 ненаоружана.⁹

Могло би се закључити да до доласка Ивана Милутиновића из сједишта Врховног штаба и ЦК КПЈ у Ужицу на црногорску територију, 5. новембра, уопште није ништа предузимано у погледу припрема за формирање партизанског одреда и његово упућивање у Србију, како је то упорно налагано од стране Врховног штаба и ЦК КПЈ, почев од 3. и 22. октобра до 2, 14. и 18. новембра 1941. године. Јер, о том важном и хитном задатку, у цјелокупној документацији Главног штаба и ПК КПЈ за Црну Гору, као и у архиви Врховног штаба, не може се наћи никаквих писаних трагова. Ипак се намеће питање: зашто је руководство НО покрета у Црној Гори од 23. октобра (када је по прилици дошло писмо Врховног штаба од 3. октобра у Главни штаб и ПК КПЈ за Црну Гору) до 5. новембра 1941. године (када је Иван Милутиновић стигао у Црну Гору) — дакле, пуних 13 дана — остало пасивно, не предузимајући никакве организационе и политичко-партијске припреме за реализацију тог веома хитног задатка.

Такво држање се тешко може објаснити, чак и када се узме у обзир да је у наређењу од 3 октобра. 1941. било наговјештено да ће уместо Милована Ђиласа за делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба у Црној Гори доћи Иван Милутиновић, и да од Милутиновића треба очекивати ближа објашњења и упутства у питању формирања специјалног партизанског одреда за операције у Србији. То пропуштено вријеме могло је имати негативног одраза на ток припрема које су трајале од 5. до 21. новембра 1941, када су јединице Црногорског партизанског одреда кренуле из рејона Тополова, Радећког Радовча и Ријеке Пиперске на концентрациј-

⁸ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 77, стр. 194.

⁹ Архив ВИИ. Дио тог извјештаја објављен је у Зборнику, том III, књ. 1, док. бр. 110, стр. 263—264. Били су то батаљони: Ловћенски, „18. октобар“, Зетски, „Пеко Павловић“, „Бијели Павле“, Комски, Ускочки, Језеро—шарански, „Баја Пивљанин“.

ску просторију Жабљака, а одатле ка Санцаку и Србији. Значи, војним и партијским руководствомима стајале су на располагању само двије недјеље за разраду планова на нивоу ПК КПЈ и Главног штаба за Црну Гору и појединих среских и општинских руководства, па око прикупљања и одабирања добровољаца, формирања јединица и њиховог пребацивања до зборног мјеста.

Да би се потпуније сагледали услови под којима се приступило реализацији наређења Врховног штаба за формирање и пребацивање Црногорског одреда у Санцак и Србију, потребно је напоменути да с доласком Ивана Милутиновића, као опуномоћеног делегата ЦК КПЈ и Врховног штаба НОПОЈ, у Црној Гори почиње енергичније спровођење у живот одлука савјетовања у Столицама. Сјутрадан по свом доласку, 6. новембра 1941, Иван Милутиновић је писао Централном комитету: „Из поднијетих умених излагања и онога што сам видио на терену приликом проласка добија се сасвим друга слика и стварно постоји друго стање него када се чита резолуција и писмо друга Вељка”¹⁰ (Милована Ђиласа, примј. Ј. В.). Даље, Милутиновић наглашава да је извршена консолидација партијске организације, „што се најбоље види у великој популарности и Партије и партизана међу широким народним масама”. Такође истиче да су црногорски другови писмо ЦК КПЈ од 22. октобра 1941, као и Милутиновићево тумачење ситуације „примили без икакве резерве, и са пуним еланом и вољом приступају даљем раду на ширењу и јачању партијског рада”.¹¹

У вези са захтјевом Врховног штаба да се од црногорских партизана створи један јачи партизански одред за уплвивање у Санцак и у Србију, Милутиновић пише: „Хитно смо приступили прикупљању и мобилизацији партизана за одашиљање у Санцак... Надам се да ће транспорти већ 15. новембра почети. Тешкоће терена, пребацивање трупа, као и прикупљање Одред за захтијева толико времена. Сам распоред мора се извршити плажљиво, а нарочито су тешкоће прехрана Одред на путу. У том погледу ја сам дао детаљна упутства санцачким друговима, као и извјесну количину новца. Хитност тога питања схватају и другови у Штабу и у Партији...”¹²

Оружана борба црногорског народа у то вријеме била је у полету чији је почетак обиљежен успјешном акцијом на Јелином дубу 18. октобра 1941. године (којом приликом су уништена 43 италијанска камиона с ратним материјалом и опремом, погинуло и рањено око 150 а заробљена 64 италијанска војника и официра).¹³ Комуникације и саобраћај били су стално на удару. Сваки испад окупаторских трупа према слободној територији налазио

¹⁰ Зборник, том III, књ. 4, док. бр 1, стр. 9—32.

¹¹ Зборник том III, књ. 1, док. бр. 48, стр. 119.

¹² Исто.

¹³ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 28, стр. 71 (Саопштење бр. 1 Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку од 26. октобра 1941).

је на отпор, док је саобраћај између појединих италијанских гарнизона и посада постајао све несигурнији. Крајем октобра и почетком новембра изведено је низ акција на комуникације (о чему детаљније јавља „Саопштење” Главног штаба број 2 и број 3).¹⁴ Осим тога, код Никшића, Пјешиваца и Грахова заплијењене су веће количине стоке, говеди и оваца (996 комада), која је била намијењена италијанским окупаторима. У цјелини, спроводи се управо оно што је Главни штаб 2. новембра оцјењивао неопходним за ефикасније тучење окупатора: „Акције се морају изводити, јер се преко њих масама открива слабост непријатеља, открива се пета колона, масе се мобилишу за борбу, а код непријатеља се ствара несносно, грозничаво стање. Само путем борбе могу се масе убиједити да је број војника који непријатељ стално повећава само знак слабости непријатеља, и да ће се тај број, вјешто нападнут у устанку, збијен на малим просторима, а узнемираван, довести до потпуног расула”.¹⁵ А у директиви ПК КПЈ за Црну Гору, почетком новембра, истиче се да је „у данашњем моменту циљ војничких акција спречавање одлажења непријатеља за Србију” и да „сваки одред мора обавезно стално изводити акције: рушити мостове, путеве, телефонске жице (кратки спој итд.), прекопавати цесте, пропусте, жељезничке пруге итд.”¹⁶

Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору упутио је у првој половини новембра свим окружним и мјесним комитетима, бироица ћелија и политичким комесарима директиву поводом формирања јединица за операције ван Црне Горе: „Потреба пребацивања једног дијела наших партизанских одреда ван Црне Горе, захтијева политичку припрему код маса ради успјешније војне мобилизације људства: па се подвлачи потреба правилне подјеле партијског чланства, интензивнијег политичког рада у јединицама које остају и које одлазе, како тај одлив партизанских снага не би штетно утицао на стање у Црној Гори.”¹⁷ Главни штаб је појединим батаљонима издао наређење о покрету према Санџаку. Тако, у наређењу које је упутио Ловћенском партизанском одреду, 13. новембра 1941, истиче се да батаљон треба да се окупи у селу Ораси 18. новембра, да ноћу 19/20. новембра изврши марш од Загарача до Подвраћа (недалеко од Даниловграда). Затим стоји: „Овај дневноноћни марш биће тежак, зато старјешине морају настојати да се код партизана одржи ведро расположење”; осим тога, да се батаљон „што боље опреми за борбу и покрет”, да сви партизани понесу ознаке на капама, као и храну за четири дана. Препоручено је да сваки батаљон треба да достигне број од око 500 наоружаних партизана. Даље се каже: „Предузети све мјере да

¹⁴ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 36, стр. 94—96. и док. бр. 89, стр. 221—222. О партизанским акцијама у Санџаку види: „Санџак”, НОЛИТ — Просвета, Београд 1964, стр. 161—167.

¹⁵ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 43, стр. 108.

¹⁶ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 47, стр. 116—118.

¹⁷ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 49, стр. 120—121.

се покрет одржи у највећој тајности и да се избјегну сваки сукоби са непријатељем. Може се на погодан начин протурити вијест да батаљон иде ка Мостару у помоћ Србима против усташа". Најзад, у наређењу се каже: „По одласку овог батаљона, Штаб одреда мора уложити крајњу енергију на организовању партизанских јединица спремних да заштите становништво од непријатељских репресалија, као и извршења оперативних задатака. Одласком овога батаљона тај сектор не смије затајити у борбеном погледу”.¹⁸

Петнаестог новембра 1941. године Главни штаб је одржао савјетовање са командантима партизанских одреда, којом приликом је извршена темељита анализа борбених дјејстава, стања у одредима и на терену, па су донијети и закључци.¹⁹ Тада је бројно стање партизанских одреда износило укупно 5.475 бораца (Зетски — 1735 партизана, Ловћенски — 500 партизана, Дурмиторски — 1340 и Комски — 900).²⁰ Послије извјештаја о активности и проблематици појединих одреда, закључено је да се „партизанске јединице у најскорије вријеме организационо учврсте, оформе и повежу”, да се из партизанских редова избаце колебљиви и паникерски елементи, да се организује обавјештајна служба, да се организују страже по селима и стална извиђања непријатеља, да се појача политички рад у јединицама и у народу, да се поведе оштрији курс против шпијуна и петколонаша.²¹

Поводом „одашиљања партизана из Црне Горе у Србију и за евентуалне операције у Санџаку” ријешено је да се „морају утростручити рушења путева на правцима који воде за Санџак”, „предузети стална извиђања непријатеља” и „на пролазу за Санџак и у Санџаку одржати на висини морал партизанских јединица и тиме показати народу да му партизани желе добро” и предузети потребне мјере да се „одријешу иницијатива” и „развије борбена спремност” јединица које остају у Црној Гори.²²

Истога дана када је одржано савјетовање, 15. новембра, Главни штаб је замјенику политичког комесара (Бошку Ђуричићу)²³ и замјенику команданта Црногорског одреда за операције у Санџаку (Радовану Вукановићу)²⁴ упутио наређење у кору су — поред конкретних — дата и општа упутства за маршовање из Црне Горе у Санџак: „Ниједан марш не смије се извршити без сигурних путовања”, „Маршеве отпочињати раном зором, тако да се за видјела стигне на преноћиште”, „Покрет одржавати у највећој тајности, избјегавајући сваки сукоб са непријатељем”, „Показати пуно самоиницијативе по свим питањима”, „Пазити да се у овима јединицама одржава прави партизански морал и распо-

¹⁸ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 57, стр. 140—141.

¹⁹ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 60, стр. 146—147.

²⁰ Исто, стр. 148—150.

²¹ Исто, стр. 151.

²² Исто, стр. 152—153.

²³ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. стр. 154—157.

²⁴ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 62, стр. 157—158.

ложење”, „Строго пазити на понашање према становништву”, „Међу партизанима треба да влада дух искреног другарства”.²⁵ Истовремено је штабовима партизанских одреда упућено наређење за предузимање акција на сопственом оперативном подручју (засједе, препади и рушења), сузбијајући уједно све непријатељске испаде, те пружајући становништву заштиту од непријатељских репресалија. На крају наређења стоји: „Основна оперативна идеја: док се изводи главно дејство дејство Црногорског народноослободилачког партизанског одреда у Санџаку јако ангажовали непријатеља на територији Црне Горе, спречавајући му упућивање појачања у правцу Санџака. Ми чврсто вјерујемо у наше успешне акције у Санџаку”.²⁶

Двадесетог новембра 1941. Главни штаб је упутио Врховном штабу извјештај у коме — између осталог — стоји: „Данас, 20. новембра 1941. године почињу маршруте формираних батаљона Црногорског НОП одреда за операције у Санџаку... Ове трупе неће се одмах моћи пребацити у Србију прије него изврше постављени задатак чишћења Пљеваља и Прибоја од италијанског окупатора”.²⁷ Истог дана Покрајински комитет КПЈ за Црну Гору доставио је свим комитетима и бироима Ђелија директивно писмо да „развију максимум рада” како би се надокнадио недостатак оног броја другова који су отишли у Србију.²⁸ И, заиста, ваља напоменути да су — упоредо са припремама за образовање одреда и његовим покретом према Санџаку и Србији — знатно појачане разне диверзантске акције и напади на непријатеља, нарочито на територији Дурмиторског, односно Никшићког одреда. То потврђује и извјештај штаба Ловћенског одреда од 27. новембра 1941. године, у ком се — поред осталог — каже: „Одлазак наших партизана изазвао је оно што није успијевало да се постигне раније: покрет и мобилизацију читавог народа и његовог окупљања око партизана и њихових команди, те и њиховог политичког руководства”.²⁹ На територији шавничког среза ситуација је била веома повољна: „Општа мобилност и полет у шавничком срезу тих новембарских дана осјетно су расли тако рећи из дана у дан”.³⁰ Слично је било и у другим крајевима Црне Горе.

Тридесетог новембра 1941. одржана је Прва покрајинска конференција Црногорске народне омладине која је тада бројала око 13.000 чланова.³¹ Пишући Централном комитету Скоја о квалитету омладинаца који су са Црногорским одредом отишли у Санџак, Будо Томовић, секретар Скоја за Црну Гору, подвлачи: „На-

²⁵ Исто, стр. 156.

²⁶ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 63, стр. 159—160.

²⁷ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 65, стр. 163.

²⁸ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 66, стр. 166—171.

²⁹ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 81, стр. 202.

³⁰ Обрад Црцимил, Дурмиторски НОП одред и његово подручје 1941—1945, Војно дело, Београд 1966, стр. 63.

³¹ Документи историје омладинског покрета Југославије, том I, књ. II, стр. 247—248, стр. 258—259.

ши омладинци који иду тамо неће нас обрукати. Чврсто вјерујемо да ће у Србији, као и овамо, високо држати ничим неокаљану, херојску заставу наше борбе. . .”³²

Команданти италијанских јединица и функционери окупационих власти будно су пратили развој војно-политичке ситуације у Црној Гори, признајући да је НО покрет у Црној Гори у полету, а да је положај непријатељских трупа незавидан. Тако, команда сектора Тиват у својој процјени ситуације од 17. новембра истиче да је „Црногорски оружани покрет у јаком развоју и можда је, што се тиче организације и јачине, већих размера од оног прошлог јула”. Она такође упозорава да је „комунистичка пропаганда необично активна”, да су дјела саботаже и напади бројнији него раније и да због тога треба „једном завршити” са тим „непоправљивим и несавладљивим” устаницима. Подвлачи се да је ситуација у Боки зависна од догађаја у Црној Гори, али „наша ситуација није нарочито добра”: „мало нас је, раширени смо овде-онде”, „не видим у овој нашој ситуацији сигурност којом би се супротставили једном евентуалном тежем догађају”. Отуда закључак: „овде су потребне барем још двије дивизије” да би се „образовали јаки стабилни гарнизони и једна већа маневарска група”. Осим тога, — да се не би губили вријеме и престиж — „ствари би се другачије одвијале кад би било мање прогласа а више стрељања”. Иначе, „овако смо изложени опасности да нас побацију у море — а да не спомењем моралне и материјалне последице”³³

Генерал Пирицио Бироли је сматрао да је ситуација у Црној Гори веома забрињавајућа, што се види из његовог повјерљивог извјештаја од 1. децембра 1941. године, упућеног Министарству иностраних послова Италије, гдје пише: „Унутрашња ситуација у Црној Гори у овом месецу” (односи се на новембар — примј. Ј. В.) „се знатно компликовала. . . Све се више повећава активност и снага устаничких група, а саботаже на главним саобраћајним линијама све су интензивније. . .”³⁴

Као што се види, руководство народноослободилачког покрета у Црној Гори, Врховни штаб НОПОЈ и ЦК КПЈ поставили су веома сложен и одговоран задатак, за чију су реализацију постојале и објективне могућности и субјективне снаге. Свега је петнаестак дана (од 5. до 20. новембра) било на располагању Главном штабу и ПК КПЈ за Црну Гору за оформљење специјалног одреда за операције ван Црне Горе, што значи да је за то вријеме требало одабрати добровољце за одред, одредити командни кадар и извршити све припреме за пребацивање тако гломазне оружане формације из разних крајева Црне Горе у реион Жабљака и Пљеваља, што у просјеку чини укупно преко 180 километара.

³² Исто, стр. 235.

³³ Зборник, том III, књ. 4, док. бр. 181.

³⁴ Архив ВИИ., к. 551, 12/5.

Чињеница да су поједини батаљони Одреда већ 21. новембра кренули са својих зборних мјеста ка циљу, као и да су за седам-осам дана све јединице Одреда биле пребачене у рејон Пљеваља, потврђује да је постављени задатак успјешно извршен.

Формирање одреда од 3.690 бораца и његово пребацивање на удаљеност од близу 200 километара представљао је крупан подухват уопште, а поготово за оно вријеме. Из свега што је изложено произилази:

1. Одред је формиран за најкраће могуће вријеме, за око 15 дана, што показује високе организацијске способности ондашњег војног и партијског руководства у Црној Гори;

2. Покрет јединица Одреда из рејона Цетиња, Подгорице (Титограда), Даниловграда и Грахова до концентрацијске просторије у Жабљаку (око 130 километара), изведен је за три-четири дана, што значи да је у просјеку дневно прелажено нешто преко 30 километара. Био је то прилично велики напор, поготово када се узму у обзир веома оштра зима и слаба опремљеност бораца;

3. Руководство НО покрета у Црној Гори успјешно је обавило постављени му задатак стварања посебног партизанског одреда за дјejства ван Црне Горе и његовог пребацивања до планираних објеката, али је у исто вријеме одступило од датих му директива и наређења Врховног штаба и ЦК КПЈ, што се види и из назива одреда: Црногорски народноослободилачки партизански одред за операције у Санџаку, мада се зна да је Одред морао бити упућен у Србију. Ваља напоменути да је Иван Милутиновић, делегат Врховног штаба и ЦК КПЈ у Црној Гори, још 13. новембра 1941. године оцијенио да је пребацивање јединица Одреда за Србију немогуће извести без претходног заузимања Пљеваља и Прибоја, о чему је, изгледа, био обавијештен и Врховни штаб.³⁵ Таково самоиницијативно одустајање од датих овлашћења и директива показало се крајње штетним;

4. И у овом случају се показало да је изненађење један од основних елемената за успјех у свакој ратној ситуацији. О томе се, међутим, у овом случају није водило рачуна. Формирање Одреда, припреме и покрет јединица — и поред директиве да се обезбиједи потпуна тајност намјера — изведено је готово демонстративно отворено. Може се тврдити да је покрет Одреда из Црне Горе у Санџак био јавна тајна. Покушај да се непријатељ дезинформише вијестима да црногорски партизани одлазе према Мостару у помоћ Србима против усташког терора није ништа погравио, јер је стварни циљ покрета био увјерљивији од свих накнадних дезинформација. Чак и да је тајност у фази формирања Одреда била у потпуности обезбијеђена, покрет његових јединица преко ослобођене територије, дању, поред блокираног непријатељског гарнизона у Никшићу, морао је изазвати пажњу италијанских власти, без обзира на то што у сврху извиђања није ко-

³⁵ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 56, стр. 137.

ристило и авијацију. Међутим, још средином новембра је забиљежена појачана активност италијанских окупатора на прикупљању обавјештајних података о томе што се припрема, о каквој се мобилизацији ради, каквим циљевима и објектима смјера одред чије је формирање било у пуном јеку. Штаб Ловћенског одреда 20. новембра 1941. јасно је ставио до знања Главном штабу: „Готово цио народ је био обавијештен да се иде у Србију, те закључујемо да је то знао и непријатељ”,³⁶

5. За вријеме покрета јединица Одред били су предузете извјесне мјере обезбеђења: појачана је будност у односу на кретање сумњивих елемената, заведене су специјалне пропуснице за она лица која одлазе у окупаторска посадна мјеста. Али, све је било на линији да се неометано стигне до планираних објеката за напад. Иначе, за борбу расположени добровољци, цијелим путем до Жабљака и Пљеваља, нијесу марили за евентуалне доушнике окупатора: батаљонске колоне улазиле су у насеља са развијеним заставама и с громком партизанском пјесмом; чак су били организовани и дочеци батаљонима у појединим мјестима, а нарочито у Шавнику и Жабљаку,³⁷ што је на припаднике Одред остављало веома дубок утисак;

6. Одзив добровољаца за учешће у борбама ван Црне Горе био је изванредно велик, што показује да је Партија у Црној Гори имала такав утицај на масе да је могла предузети и најтеже подухвате. Може се рећи да готово није било за оружје способног човјека који није настојао да се укључи у Одред. „Приликом формирања батаљона готово у свим крајевима партизани су се отимали у тежњи да иде сваки”.³⁸ Одзив за одлазак у Србију био је толико велики да је било људи који су сматрали за срамоту ако се не укључи у одред за операције у Санџаку и Србији.³⁹ Испраћај јединица Одред био је снажна манифестација јединства народа и војске: „Свако је поздрављао партизане, прављени су велики скупови у селима, гдје се народ опраштао од партизана, села су колективно опремала своје борце, сачекивала и испраћале поједине чете. . .”,⁴⁰

7. Пребацивање јединица Одред у рејон Жабљака и одатле ка Пљевљама текло је по плану, захваљујући изванредном моралу и дисциплини бораца доброј организацији застанака и одмора, ноћења, а донекле и исхране (сваки борац је био обавезан да понесе храну за четири дана, до пристизања у рејон Жабљака, одакле је исхрана организована преко народноослободилачких одбора). Маршевска дисциплина је била на висини: није било за-

³⁶ Исто.

³⁷ Устанак народа Југославије 1941, III, Војно дело Београд 1963, стр. 778 и Обрад Ципцил, нав. дјело, стр. 66.

³⁸ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 68 стр. 177; Радован Вукановић, На ратној стази, Војно дело, Београд 1965, стр. 102 и 112.

³⁹ Војноисторијски гласник, број 6/1952, стр. 5 и број 1/1964, стр. 40.

⁴⁰ Зборник, том III, књ. 1, док. бр. 68, стр. 177.

остајања нити дезертерства. То у свом сумарном извјештају о нападу на Пљевља истиче и италијански генерал Еспозито ријечима: „Мобилизација је отпочела око 15. новембра и била је припремљена зналачки и веома брижљиво, тако да су 30. новембра сви комунистички батаљони већ били избили на полазни положај за напад, на неколико километара од вароши”.⁴¹ На сличан начин то оцјењује и команда 2. чете 11. карабињерског батаљона: „Марш приближавања био је утврђен до ситница и обављен је у савршеном реду и релативној тајности”.⁴²

8. У цјелини, формирање и покрет Црногорског партизанског одреда за операције у Санџаку представљали су прави подвиг, који је произашао као резултат општег полета НО покрета у Црној Гори и готовости војно-политичког руководства и становништва да се изврши наређење Врховног штаба и притекне у помоћ братском српском народу. На том веома хитном и замашном задатку испољена је примјерна активност свих фактора НО фронта Црне Горе. У оно вријеме рад око формирања Одрода и његово пребацивање у Санџак и Србију сматран је главним задатком органа власти, партијско-политичких организација и руководства, часном обавезом читавог народа. Стога је снага Одрода била онако импозантна, зато се његов покрет претворио у прави поход. Неуспјех на Пљевљима само донекле умањује значај тих страница ослободилачке борбе у Црној Гори.

⁴¹ Зборник, том III, књ. 4, док. бр. 183, стр. 450.

⁴² Архив ВИИ, к. 776, 1/6.